

ppłk mgr Andrzej Masłoń

CS SG w Kętrzynie

ROZWÓJ SZKOLNICTWA ZAWODOWEGO W FORMACJACH OCHRONIAJĄCYCH WSCHODNI I PÓŁNOCNO-WSCHODNI ODCINEK GRANICY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM*

Odzyskanie niepodległości w 1918 r. było doniosłym wydarzeniem w historii narodu polskiego. Uczuciom radości milionów Polaków towarzyszyła również troska przywódców państwowych i politycznych o to, jak zapewnić odrodzonemu Państwu podstawowe warunki jego funkcjonowania.

Jednym z pierwszych zadań w tym zakresie było wytyczenie granic i zorganizowanie ich ochrony. Zadanie to należało rozpocząć od przygotowania i wyszkolenia ludzi w tym zakresie.

Kwestia szkolenia wschodnich formacji granicznych była niezmiernie ważna. Oddziały wychodzące na granicę nie znały specyfiki tego rodzaju służby. Zajęcia szkoleniowe prowadzone były głównie na podstawie instrukcji opracowanych przez zlikwidowane na zachodzie wojсковe formacje graniczne. Sposób ich prowadzenia oraz czas, jaki im poświęcano, różniły się w poszczególnych pododdziałach. Nie były to w żadnym razie rozwiązania systemowe. Taki stan rzeczy zależał od wielu czynników, m.in. od kadry instruktorskiej (której na ogół nie było), czasu wolnego od zajęć oraz służby.

Pierwszą wschodnią formacją, która podjęła próbę systemowego rozwiązania szkolenia kadr, była Straż Graniczna ochraniająca granicę w latach 1922-1923. Wojewódzki Komendant Straży Granicznej w Nowogrodku w zarządzeniu wydanym we wrześniu 1922 r. stwierdził: „W baonach Straży Granicznej podległych tutejszej komendzie, głównie

---

* Artykuł został przedstawiony w formie referatu na II Krajowej Konferencji Naukowej „Z dziejów polskich formacji granicznych II Rzeczypospolitej Polskiej w 75 rocznicę powstania KOP”, Koszalin 15-16.12.1999.

zaś na placówkach, nie prowadzi się obowiązujących ćwiczeń i zajęć (...). Wobec powyższego zarządzam opracowanie rozkładu zajęć w ten sposób, by każdy żołnierz znajdujący się na placówce szkolił się dziennie półtorej godziny musztry, i jedną godzinę zajęć teoretycznych z zakresu służby granicznej”.¹ W celu uzupełnienia brakujących podoficerów i instruktorów organizowano w baonach doraźne szkoły podoficerskie w sile plutonu, a także doraźnie organizowano kursy dla instruktorów. W październiku 1922 r. utworzono Szkołę Podoficerską przy Głównej Komendzie Straży Granicznej w Łomży. 10 października opublikowany został Statut Szkoły, który określał:

I. Cele i zadania Szkoły.

- A. Cel Szkoły – celem szkoły było wyszkolenie doborowych kadr podoficerskich dla baonów Straży Granicznej.
- B. Zadania Szkoły – zadaniem szkoły w odniesieniu do szeregowych – frekwentantów (słuchaczy) było:
  - 1. Przez pogłębienie i ujednoczenie posiadanych przez nich wiadomości wojskowych, fachowych i ogólnokształcących, przygotować ich na doborowych podoficerów Straży Granicznej.
  - 2. Ugruntowanie wyrobienia żołnierskiego, ukształtowanie charakteru, wpojenie bezwzględności poszanowania prawa, obowiązkowości i posłuszeństwa.

II. Zwierzchnictwo i kontrola.

Szkoła podlegała:

- a) pod względem organizacji, budżetowym, osobowym, dyscyplinarnym i kierownictwa fachowego – Głównej Komendzie Straży Granicznej;
- b) pod względem gospodarczym, sanitarnym, kwaterunkowym i dyscypliny lokalnej – Dowódcy Okręgu Korpusu, na terenie którego się znajdowała.

III. Organizacja.

- 1. Szkoła Podoficerska przy Głównej Komendzie Straży Granicznej była jednostką samodzielną na prawach baonu. Składała się

---

¹ Rozkaz nr 1 wojewódzkiego Komendanta Straży Granicznej w Nowogródku z 29.09.1922 r., Arch. SG. sygn. 1472.2.

- z komendy, stałego personelu instruktorskiego i pomocniczego, z personelu przejściowego (frekwentantów).
2. Obsadę oficerską i szeregowych ustalał osobno zatwierdzony przez Ministra Spraw Wewnętrznych etat Szkoły.
  3. Komendę Szkoły i instruktorów wyznaczała Główna Komenda Straży Granicznej.
  4. Na czele Szkoły stał Komendant, odpowiadający za całokształt życia i pracy w Szkole. W szczególności był on odpowiedzialny za poziom wychowania i wyszkolenia frekwentantów, za karność i porządek wewnątrz Szkoły, za właściwe przestrzeganie obowiązujących przepisów i realizację programów oraz za prawidłowe prowadzenie gospodarki i administracji w Szkole. W zakresie dyscyplinarnym posiadał uprawnienia dowódcy baonu.
  5. Z przydzielonych na wyszkolenie frekwentantów była formowana jedna kompania, której komendanta wyznaczał Komendant Szkoły:
    - a) komendant kompanii szkolnej odpowiedzialny był za wychowanie i wyszkolenie frekwentantów; prowadził on przy pomocy instruktorów wyszkolenie teoretyczne i praktyczne, stosownie do programu i wskazówek Komendanta Szkoły; posiadał pod względem dyscyplinarnym uprawnienia dowódcy kompanii piechoty;
    - b) oficerowie – instruktorzy byli pomocnikami komendanta kompanii i dowodzili plutonami, spełniając odnośnie swych podkomendnych role wychowawców.

Komendant kompanii mógł powierzać poszczególnym oficerom pewne działy wyszkolenia.

IV. Kursy szkolne.

Kursy podoficerskie trwały zasadniczo 6 miesięcy. Termin rozpoczęcia i zakończenia poszczególnych kursów wyznaczała Główna Komenda Straży Granicznej. Na kursy delegowani byli podoficerowie celem przeszkolenia oraz starsi szeregowcy mający predyspozycje i kwalifikacje na podoficerów.

Liczbę szeregowych, których poszczególne baony Straży Granicznej mogły wyznaczyć na kurs ustalało każdorazowo zarządzenie Głównej

Komendy Straży Granicznej. Komendanci baonów przy wyborze szeregowych, mających odbyć przeszkolenie w Szkole Podoficerskiej, mieli uwzględniać ich wartość służbową, moralną, intelektualną oraz predyspozycje na podoficera.

Jeżeli szeregowi znajdujący się na przeszkoleniu wykazywali brak zdolności i odpowiednich umiejętności, których podczas trwania kursu nie da się wyrobić i uzupełnić lub z jakichkolwiek innych powodów (np. złe zachowanie się) uznani zostaliby za nie nadających się, mogli być zwolnieni ze Szkoły przed ukończeniem kursu i odesłani do swych macierzystych baonów.

V. Zasady szkolenia.

Szkolenie w Szkole Podoficerskiej odbywało się na ogólnych zasadach i według metod przyjętych w podoficerskich szkołach piechoty, a opierało się na odnośnych regulaminach i instrukcjach obejmując wyszkolenie wojskowe, fachowe i uzupełnienie wiedzy ogólnej w zakresie niezbędnym dla podoficera.

Całokształt wyszkolenia wojskowego obejmował:

1. Wyszkolenie formalne i bojowe pojedynczego żołnierza, zespołu, drużyny, plutonu i kompanii (na podstawie Regulaminu Piechoty cz. I).
2. Wykłady teoretyczne i ćwiczenia praktyczne z zakresu szkoły walki i służby polowej (na podstawie Regulaminu Piechoty cz. II i Regulaminu Służby Polowej cz. I i II).
3. Szkolenie strzeleckie w zastosowaniu do karabinka ręcznego r. k. m. i l. k. m.
4. Szkolenie grenadiera.
5. Wyszkolenie szermiercze (na podstawie instrukcji walki na bagnety).
6. Wychowanie fizyczne (na podstawie Regulaminu wychowania fizycznego).
7. Wykłady teoretyczne z Regulaminu Służby Wewnętrznej, organizacji Armii, terenoznawstwa i umocnień polowych.
8. Wyszkolenie w walce gazowej.

Wyszkolenie fachowe obejmowało:

1. Instrukcje dla baonów Straży Granicznej.
2. Rozporządzenia władz centralnych i administracyjnych odnośnie służby na granicy.

Zakres wiedzy ogólnokształcącej obejmował:

1. Naukę czytania i pisania (łącznie z gramatyką i ogólnymi zasadami stylistyki).
2. Rachunki.
3. Historia Polski.
4. Geografia Polski.
5. Nauka o Państwie.

Całość szkolenia rozkładała się na trzy okresy.

Okres I. trwający jeden miesiąc obejmował pełne wyszkolenie szeregowca piechoty pojedynczo i w drużynie oraz elementarne wyćwiczenia w obsłudze r. k. m. i l. k. m.

Okres II. trwający trzy miesiące obejmował podstawowe ogólnowojskowe teoretyczne wykształcenie i praktyczne wyszkolenie w zakresie drużyny, plutonu i kompanii z uwzględnieniem specjalizacji w zakresie drużyny.

Okres III. trwający dwa miesiące obejmował wykształcenie specjalistyczne – instruktorskie, jako dowódców drużyn, półplutonów i plutonów.

Przedmioty wiedzy fachowej i ogólnokształcącej były realizowane w ciągu całego kursu.

VI. Klasyfikacja.

Ocena postępów frekwentantów dokonywana była na podstawie repetycji i przeglądów okresowych. Noty repetycyjne i szczegółowe opinie wychowawców o zachowaniu się, zdolnościach, pilności i charakterze frekwentantów dawały materiał do sformułowania ostatecznych wniosków co do postępów oraz wartości moralnej i fachowej przyszłego podoficera.

Sposób przeprowadzania repetycji, skalę ocen i system ewidencji postępów oraz zachowania się frekwentantów określał Regulamin Wewnętrzny Szkoły.²

Niestety mimo włożonego dużego wysiłku organizacyjnego ze strony Komendy Szkoły, zdołano przeprowadzić tylko dwa kursy. W poło-

---

² Statut Szkoły Podoficerskiej przy Głównej Komendzie Straży Granicznej, Arch. SG. sygn. 915/178.

wie 1923 r. Straż Graniczna z powodu niespełnienia pokładanych w niej nadziei została rozwiązana, a wraz z nią rozwiązaniu uległa Szkoła Podoficerska.

Istotne zmiany w zakresie szkolenia ogólnowojskowego i granicznego nastąpiły po objęciu granicy wschodniej przez oddziały Korpusu Ochrony Pogranicza.

Na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych w sierpniu 1924 r. została podjęta przez Radę Ministrów uchwała o powołaniu specjalnego korpusu granicznego dla ziem wschodnich, zorganizowanego na wzór wojskowy. 12 października ukazał się rozkaz Ministra Spraw Wojskowych powołujący do życia Korpus Ochrony Pogranicza.

Korpus Ochrony Pogranicza składał się z kadry zawodowej (oficerów, podoficerów zawodowych i nadterminowych) oraz szeregowców powołanych do odbycia służby zasadniczej. Uzupełnienie stanu liczebnego szeregowców odbywało się przez normalny pobór rekruta, przy czym szeregowcy piechoty zanim trafili do Korpusu Ochrony Pogranicza, musieli przejść w pułkach liniowych armii sześciomiesięczne szkolenie, a szeregowcy przydzieleni do szwadronów kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza – roczny okres szkolenia w pułkach kawalerii. Szeregowców, podoficerów oraz oficerów przenoszono do Korpusu etatowo, służbowo i gospodarczo, ale bez zmian przynależności ewidencyjnej do jednostek macierzystych. Zasadą było, że służba w Korpusie każdego oficera, z wyjątkiem dowódcy KOP, nie mogła trwać jednorazowo dłużej niż trzy lata. Po tym okresie oficer miał być przenoszony z powrotem do swojej macierzystej jednostki. Ponowne jego powołanie do KOP nie mogło nastąpić wcześniej niż po upływie następujących trzech lat od chwili opuszczenia szeregów Korpusu.³ Zasada ta jednak w praktyce nie była konsekwentnie przestrzegana.

Uzupełnianie podoficerów zawodowych odbywało się częściowo przez zaciąg ochotniczy lub przyjmowanie do służby nadterminowej podoficerów służby zasadniczej. Kandydatów z zaciągu ochotniczego wcielano każdego roku jesienią do pułków piechoty, kawalerii lub ba-

---

³ Zob. H. Dominiczak, *Ochrona granicy wschodniej w latach 1919-1939*, Warszawa 1983, s. 178-179.

nów saperskich, gdzie po wstępnym przeszkoleniu kierowano ich na roczny kurs do Centralnej Szkoły Podoficerskiej KOP.

Do służby nadterminowej przyjmowano podoficerów służby zasadniczej, którzy posiadali co najmniej wykształcenie podstawowe. W drugim roku służby nadterminowej kierowano ich na półroczne kursy instruktorskie. Po 2-3 latach nienagannej służby, podoficerowie ci mogli być przekwalifikowani na podoficerów zawodowych.⁴

Przyjęty system kształcenia w KOP wynikał z charakteru formacji i rozwiązań organizacyjnych. System ten można podzielić na trzy podsystemy:

- szkolenie żołnierzy służby zasadniczej,
- szkolenie podoficerów zawodowych,
- doskonalenie zawodowe oficerów.

Szkolenie żołnierzy służby zasadniczej, których otrzymywały oddziały KOP, realizowane było pod względem wojskowym w armii. Szkolenie w zakresie służby granicznej i uzupełniające ogólnowojskowe żołnierze przechodzili już na granicy.

Zadaniem tego szkolenia było:

- a) doskonalenie nabytych umiejętności z zakresu wiedzy wojskowej pojedynczego strzelca i mniejszych zespołów do drużyny włącznie;
- b) dostosowanie nabytych wiadomości i umiejętności do warunków służby granicznej;
- c) dalsze uzupełnianie wiadomości i umiejętności mających na celu przygotowanie oddziałów KOP do działań osłonowych.⁵

Specjalny charakter służby, odmienne jej warunki, czas jaki mógł być poświęcony na szkolenie w poszczególnych oddziałach nie pozwalał na jednolite unormowanie trybu szkolenia we wszystkich oddziałach, uniemożliwiał też podział na okresy według zasad przyjętych w armii i narzucał konieczność stosowania odmiennych zasad przy określaniu zadań i intensywności szkolenia dla:

- a) oddziałów liniowych (strażnice, odwody kompanijne);
- b) oddziałów w odwodzie (kompanie odwodowe, szwadrony i baony odwodowe);

---

⁴ Ibidem. s. 181.

⁵ Tymczasowa instrukcja wyszkolenia KOP, Arch. SG. sygn. 541/252.

c) oddziałów znajdujących się w warunkach specjalnych.⁶

Zakres szkolenia żołnierzy w strażnicach obejmował zagadnienia graniczne i ogólnowojskowe pojedynczego strzelca oraz drużyny, realizowany co najmniej przez 2 godziny dziennie.

Szkolenie prowadzone w odwodach kompanijnych miało na celu podniesienie dyscypliny oddziałów granicznych, usunięcie braków wykształcenia powstałych w czasie służby na strażnicy, doskonalenie umiejętności w działaniach drużyny. Realizowane ono było poprzez całodziennie ćwiczenia w ramach drużyny przez dowódcę plutonu.

Szkolenie taktyczne i strzeleckie z zakresu działania bojowego plutonu i kompanii prowadzone było w odwodach baonowych i obejmowało przeprowadzenie strzelań szkolnych i bojowych, przeprowadzenie ćwiczeń mających na celu przygotowanie oddziałów do zadań osłonowych. Szkolenie to realizowane było podczas całodziennych ćwiczeń w ramach plutonu. Ogólne kierownictwo nad tym poziomem szkolenia spoczywało na dowódcy baonu.

Programy szkolenia opracowywały dowództwa brygad. Dowódcy kompanii, opierając się na programach brygadowych, przygotowywali plany szkolenia dla poszczególnych strażnic. W programach tych eksponowano zagadnienia ogólnowojskowe. W strażnicach poświęcano im 65% czasu przeznaczanego na szkolenie, w odwodach kompanijnych – 80%, a w odwodach baonowych i w odwodach kawalerii – 90%. Natomiast czas poświęcony na szkolenie graniczne w strażnicach wynosił 10% ogólnego czasu szkolenia, w odwodach kompanijnych – 10% a w odwodach baonowych – 5%.⁷

Program realizowany był w ramach następujących przedmiotów:

1. Wyszkolenie wojskowe:
  - a) nauka o terenie;
  - b) służba polowa;
  - c) organizacja ćwiczeń;
  - d) musztra luźna i zwarta.
2. Wyszkolenie strzeleckie.

---

⁶ Ibidem.

⁷ Wytyczne do oceny porównawczej wyszkolenia w piechocie na 1928 r., Arch. SG. sygn. 499/14.

3. Wyszkolenie fizyczne.
4. Walka na bagnety.
5. Służba łączności:
  - a) służba gońców;
  - b) sygnalizacja ręczna i świetlna;
  - c) środki łączności.
6. Służba pionierska.
7. Walka granatami.
8. Wyszkolenie przeciwgazowe.
9. Nauka służby:
  - a) nauka służby w wojsku;
  - b) nauka służby specjalnej w KOP.
10. Nauka o broni i sprzęcie (znajomość sprzętu własnego i przeciwnika).
11. Przymusowe nauczanie (nauczanie ogólnokształcące i podstawowe).⁸

Sprawdzanie poziomu wykształcenia pododdziałów pozostawało w gestii dowódców brygad, pułków KOP, poza rozpoznaniem i wyszkoleniem strzeleckim. Sprawdzanie wyszkolenia w rozpoznaniu i wyszkoleniu strzeleckim przeprowadzone było w formie zawodów. Oto przykład takiego sprawdzianu:

„(...) Zawody bojowe w rozpoznaniu.

Dowódcy brygad – pułków przeprowadzą zawody bojowe z zakresu rozpoznania. Sprawdzianowi poddać po 1 patrolu na każdą kompanię w sile 1-5 do drużyny pod dowództwem podoficera nadterminowego. Celem zawodów jest:

Sprawdzenie umiejętności opracowania przez dowódcę patrolu sposobu wykonywania oraz praktycznego przeprowadzenia zadania.

Przykładowy sposób sprawdzenia: dowódca patrolu otrzymuje rozkaz odnalezienia przeciwnika w oznaczonym terenie, odległości i czasie oraz przesłanie meldunku.

Oceną objąć:

- 1) organizację pracy przed wyruszeniem patrolu (ulożenie planu rozpoznania, umiejętność przygotowania patrolu, rozkazodawstwo dowódcy);

---

⁸ Tymczasowa instrukcja wyszkolenia KOP, op. cit.

- 2) pracę patrolu w czasie wykonywania zadania (dowodzenie patroliem, wykorzystanie terenu dla ruchu, sposób zbierania wiadomości i sposób przekazywania);
- 3) czas, w jakim nieprzyjaciel został rozpoznany;
- 4) treść meldunków.

Skala ocen: dobry (5pkt), średni (3pkt), zły (1pkt).

Zawody przeprowadzić w garnizonie.”⁹

Kadrę podoficerską prawie w całości przygotowywano w Korpusie Ochrony Pogranicza we własnym zakresie. W tym celu w 1926 r. utworzono we wszystkich brygadach KOP szkoły podoficerskie dla niezawodowych podoficerów piechoty (było ich 6) oraz dwie szkoły dla podoficerów zawodowych (piechoty i kawalerii).

Najważniejszym ośrodkiem kształcenia kadr podoficerskich stała się Centralna szkoła Podoficerów Zawodowych w Osowcu. Początkowo zorganizowany został Batalion Szkolny KOP, którego działalność służbową i szkoleniową regulował „Tymczasowy Regulamin Wewnętrzny”. W myśl tego regulaminu dowódca Batalionu Szkolnego podlegał formalnie, dyspozycyjnie, pod względem wyszkolenia i dyscyplinarnie bezpośrednio dowódcy Korpusu Ochrony Pogranicza. W skład dowództwa batalionu szkolnego wchodził:

- zastępca dowódcy batalionu szkolnego i instruktorzy batalionowi,
- lekarz batalionowy,
- adiutant.

Instruktorzy batalionowi stanowili podstawową kadrę dydaktyczną szkoły. Byli to:

1. Instruktor terenoznawstwa.
2. Instruktor broni.
3. Instruktor wychowania fizycznego.
4. Instruktor oświatowy.

Odpowiadali oni za nauczanie swoich przedmiotów. W szczególności ich zadaniem było:

- a) opracowywanie oraz przeprowadzanie ćwiczeń i wykładów;

---

⁹ Wytyczne do oceny porównawczej wyszkolenia w piechocie..., op. cit.

- b) powtarzanie z uczniami materiału wyłożonego na ćwiczeniach i zajęciach praktycznych, w formie wypracowań pisemnych, rysunkowych oraz zadań domowych i szkolnych. Na zadania domowe musiał wyrazić każdorazowo zgodę zastępcy dowódcy Batalionu;
- c) sprawdzanie postępów uczniów przez zadawanie pytań podczas wykładów i repetycji;
- d) okazywanie uczniom pomocy w ich nauce własnej.

W skład Rady Pedagogicznej wchodził:

- 1) zastępca dowódcy Batalionu;
- 2) dowódca kompanii;
- 3) kwatermistrz;
- 4) instruktor wychowania fizycznego;
- 5) instruktor oświaty;
- 6) lekarz Batalionu.¹⁰

Posiedzeniom Rady przewodniczył osobiście dowódca Batalionu Szkolnego lub jego zastępca. Rada pracowała nad pogłębianiem metod wychowania i wyszkolenia, rozpatrywała wszelkie sprawy przekazane jej przez dowódcę Batalionu do zbadania i wydanie opinii. Rada zbierała się cyklicznie pod koniec każdego miesiąca oraz poza tym w miarę potrzeby. Uchwalone wnioski przewodniczący Rady miał obowiązek meldować dowódcy Batalionu najpóźniej w ciągu 24 godzin po uchwale. Wnioski te dowódca zatwierdzał lub odrzucał. Każdorazowo na trzy tygodnie przed końcem kursu przewodniczący Rady przedkładał dowódcy Batalionu sprawozdanie i wnioski Rady na kurs następny.

Kandydaci przysyłani do Szkoły stawali przed komisją lekarską i ewentualnie przed komisją egzaminacyjną.

Rozdzielenia kandydatów pomiędzy kompanie dokonywał dowódca Batalionu dbając o to, aby kompanie otrzymywały w miarę jednakowy element pod względem fizycznym i umysłowym.

Po uroczystym otwarciu kursu kandydaci otrzymywali tytuł „uczeń” np. „uczeń sierżant Nowak”.¹¹

---

¹⁰ Tymczasowy Regulamin Wewnętrzny Batalionu szkolnego KOP, Arch. SG. sygn. 499/18.

¹¹ Ibidem.

W ciągu roku szkolnego przeprowadzano kursy dla podoficerów zawodowych i niezawodowych. Dzień 3 maja był świętem szkoły dla kursów wiosennych, dzień 11 listopada dla kursów jesiennych.

Zakończenie każdego kursu odbywało się uroczyście, na które składało się:

- msza święta,
- przemówienie wyższych przełożonych,
- defilada,
- uroczyste wręczenie świadectw w świetlicy batalionowej.

Zwyczajem szkolnym było, że przed wyjazdem uczniów na urlop świąteczny na Boże Narodzenie odbywało się przy choince tradycyjne przełamanie opłatkiem całego korpusu oficerskiego z uczniami. Przed wyjazdem uczniów na Święta Wielkanocne w salach jadalnych składano tradycyjne życzenia przy święconym podczas ostatniego obiadu.

Klasyfikacja uczniów była ściśle określona przez regulamin Szkoły. Każdy uczeń musiał otrzymać w okresie, w którym program przewidywał realizację danego przedmiotu, notę z tego przedmiotu. Na końcu kursu otrzymywał notę końcową.

Celem zróżnicowania przedmiotów pod względem ich ważności w ogólnym wyniku końcowym, stosowano do przedmiotów współczynniki w klasyfikacji rocznej. Suma not rocznych pomnożona przez współczynniki dawała sumę punktów. Wysokość tej sumy decydowała o ostatecznej lokacie.

Skala not była następująca:

- 5 – bardzo dobra,
- 4 – dobra,
- 3 – dostateczna,
- 2 – niedostateczna,
- 1 – źle.

Nie wolno było stawiać not z ułamkami, plusem lub minusem. Współczynnik not dla poszczególnych przedmiotów ustalał dowódca Batalionu.

Noty ustalano na podstawie ćwiczeń fizycznych, odpowiedzi ustnych i prac pisemnych. Każdy uczeń musiał być przepytany co najmniej 1 raz podczas repetycji w danym okresie. Wyniki odpowiedzi podczas repetycji z przedmiotów, które prowadzili instruktorzy batalionowi, od-

notowywane były w karcie repetycyjnej. Po przepytaniu ucznia egzaminator stawiał notę, a uczeń potwierdzał ten fakt swym podpisem w karcie repetycyjnej. Po wpisaniu not odbywała się konferencja okresowa, na której ustalało się postępy uczniów i stawiało wnioski co do dalszego losu uczniów nie osiągających należytych wyników.¹²

W 1937 r. Centralna Szkoła Podoficerów Zawodowych w Osowcu posiadała w swojej strukturze następujące pododdziały szkolne:

- kompania szkolna podoficerów zawodowych i nadterminowych,
- kompania szkolna karabinów maszynowych,
- kompania szkolna łączności,
- dwie kompanie ochotników.¹³

Od podoficerów wymagano znajomości regulaminów ogólnowojskowych, znajomości instrukcji oraz zasad pełnienia służby granicznej, jak również znajomości metod szkolenia szeregowców.¹⁴

Organizowano różnego rodzaju kursy specjalistyczne na bazie ogólnowojskowych kursów podoficerskich. Przykładem takiego kursu może być najczęściej organizowany jednomiesięczny kurs „Dowódców Patroli Rozpoznania Specjalnego”. Bardzo dużą wagę przywiązywano do formułowania celów ogólnych kursu, jak i celów poszczególnych przedmiotów. Zajęcia miały charakter wybitnie praktyczny, teoria ograniczona była do niezbędnego minimum, koniecznego do wyrównania względnie uzupełnienia dotychczasowej wiedzy uczniów. Ćwiczenia bojowe organizowane były bez względu na pogodę, przy czym 50 % czasu przeznaczanego na szkolenie bojowe poświęcano na ćwiczenia dziennie-nocne. Zarówno w czasie ćwiczeń bojowych, jak i w innego rodzaju zajęciach obowiązywała zasada stwarzania realnego obrazu sytuacji bojowej przy zastosowaniu różnego rodzaju środków zastępczych, które obraz ten urzeczywistniały. Uczniowie w czasie tych ćwiczeń i zajęć występowali w pełnym wyposażeniu patrolowym, tak jakby to miało miejsce w rzeczywistych warunkach.

Zupełnie inaczej zorganizowany był system kształcenia oficerów. Ze względu na to, że KOP otrzymywał ich z armii, zazwyczaj na trzy

---

¹² Ibidem.

¹³ Etat Centralnej Szkoły Podoficerskiej KOP, Arch. SG. sygn. 541/1121.

¹⁴ Tymczasowa instrukcja wyszkolenia KOP, op. cit.

lata, kształcenie organizowano w formie samokształcenia kierowanego w brygadach i traktowano jako doskonalenie zawodowe. Niezależnie od tego oficerów powoływano na ćwiczenia aplikacyjne organizowane przez inspektorów armii i dowódców jednostek osłonowych.

W celu pogłębienia wiadomości ogólnowojskowych, podtrzymania sprawności zawodowej w wypełnianiu zadań, a w szczególności zadań taktycznych, każdego roku w okresie zimowo-wiosennym Dowódca Korpusu wydawał zarządzenie organizacyjne dotyczące zajęć oficerskich.

Zajęcia oficerskie obejmowały:

- 1) pisemne opracowanie zadań taktycznych według założeń otrzymanych z Dowództwa KOP;
- 2) ćwiczenia na stołach plastycznych w baonach;
- 3) pisemne prace z zakresu tematów dowolnie przez oficerów wybranych;
- 4) ćwiczenia i wykłady, jakie można przeprowadzić przy okazji odpraw służbowych;
- 5) zajęcia z zakresu sprawności fizycznej.¹⁵

Pisemne opracowanie zadań taktycznych polegało na tym, że dowódcy brygad otrzymywali założenia z Dowództwa Korpusu. Na podstawie tych założeń wypracowywali decyzje i stawiali zadania dowódcom baonów, ci z kolei dowódcom kompani. Potem następowała informacja zwrotna o powziętych decyzjach i wydanych rozkazach. Ćwiczenia takie przeprowadzano na mapach własnych odcinków z uwzględnieniem rzeczywistych możliwości.

O zakończeniu zajęć dowódcy brygad składali ogólne pisemne sprawozdania z wnioskami do Sztabu Korpusu.

Do ćwiczeń na stołach plastycznych wykorzystywano takowe stoły znajdujące się w baonach z przeznaczeniem głównie do zajęć z podoficerami. Na stołach tych ćwiczone wybrane fragmenty działań taktycznych, wynikające z pisemnych założeń. Stoły te miały być plastycznym odtworzeniem odcinka terenu, na którym przeprowadzane były ćwiczenia.

Prace pisemne na tematy ogólne polegały na tym, że każdy oficer miał obowiązek wykonać jedną pracę pisemną na temat dowolnie przez

---

¹⁵ Zajęcia oficerskie w okresie zimowym i wiosennym 1927 r., Arch. SG. sygn. 541/59/278.

siebie wybrany z dziedziny zagadnień ogólnowojskowych lub ogólnokształcących (historii, geografii, literatury). Każdorazowo do zarządzenia organizacyjnego dotyczącego „zajęć oficerskich” dołączony był wykaz proponowanych tematów, wraz ze wskazaniem literatury.

Dowódcy baonów, po przejrzeniu wszystkich tematów prac swoich podwładnych, mieli obowiązek wybrać po dwie prace najlepsze i najgorsze, następnie przekazać je wraz ze swoimi pracami dowódcom brygad. Ci z kolei mieli obowiązek przesłać do Sztabu Korpusu wszystkie prace dowódców baonów i po jednej najlepszej i najłabszej pracy pozostałych oficerów.

Przykłady proponowanych tematów:

A. Z wiedzy ogólnowojskowej:

1. Zagadnienia obrony powietrznej Państwa.
2. Organizacja terenu w działaniach zaczepnych i obronnych,
3. Sztuka dowodzenia i wpływ osobisty dowódcy na rezultat walki.
4. Regulamin walki polski i sowiecki – porównanie.
5. Podstawy wyszkolenia bojowego małych oddziałów.
6. Stan i metody wyszkolenia u sąsiadów.

B. Ze służby granicznej i znajomości kresów RP:

1. Zagadnienie i sposoby ochrony granic, ocena własnego systemu.
2. Przygotowanie terenu do skutecznego pełnienia służby granicznej.
3. Znaczenie wywiadu jako środka ochrony granic.
4. Metody i środki walki z bandytyzmem i dywersją (na podstawie doświadczeń i przykładów).
5. Przygotowywanie terenu do działań i walk osłonowych.
6. Zagadnienia przysposobienia wojskowego na kresach.
7. Zagadnienia kolonizacji terenów wschodnich.
8. Charakterystyka zwyczajów ludności miejscowej (święta, uroczystości, wesela, pieśni, legendy).
9. Opis miejscowych zabytków sztuki.

C. Z wiedzy ogólnej:

1. Obecne granice państwa polskiego. Porównanie granic obecnych z granicami przedrozbiorowymi.
2. Pogranicze polsko-rosyjskie pod względem geograficzno-wojskowym.

3. Stosunki polsko-rosyjskie w przebiegu dziejowym.
  4. Państwa nadbałtyckie (stosunki polityczno-gospodarcze i kulturalne).
  5. Adam Mickiewicz jako najwybitniejszy przedstawiciel romantyzmu w Polsce (uwzględniając w szczególności *Pana Tadeusza* i *Dziady*).
- D. Z historii Polski:
1. Taktyka jazdy polskiej i zachodnioeuropejskiej.
  2. Bitwa pod Beresteczkiem.
  3. Sobieski jako wódz w bitwie pod Wiedniem.
  4. Wojska Księstwa Warszawskiego.
  5. Rozwój terytorialny Polski na wschodzie.
  6. Konstytucja 3 maja.
  7. Napoleon a Polska.
  8. Geneza powstania listopadowego.¹⁶

Zdaniem Dowództwa KOP ćwiczenia zbiorowe na mapie oraz wykłady i pogadanki mają tę przewagę nad pracami pisemnymi, że dają możliwość omówienia pewnych zagadnień i przedyskutowania ich. Ze względów budżetowych i dyslokacyjnych nie było większych możliwości organizowania szkoleń dla wszystkich oficerów. Dlatego też z okazji cyklicznych odpraw dla dowódców baonów zarządzanych przez dowódców brygad, jak również odpraw u dowódców baonów dla dowódców kompanii i oficerów młodszych, organizowano ćwiczenia i wykłady.

Przy okazji tych odpraw omawiano i analizowano w formie ćwiczeń aplikacyjnych na mapie brygadowej w brygadach, na stole plastycznym i mapie baonowej w baonie, pewne fragmenty działań osłonowych i zwalczania partyzantki, poprzedzając je krótkim wykładem lub pogadanką na temat dostosowany do zakresu ćwiczenia.

W czasie trwania zajęć oficerskich powinny odbyć się przynajmniej dwie tego typu odprawy.

Zajęcia z zakresu sprawności fizycznej miały na celu wykorzystanie okresu zimowego dla podtrzymania tężyzny fizycznej przez ćwiczenia odpowiednie dla tej pory roku, a mianowicie szermierka (szable, florety, szpada) i narciarstwo (sjikjöring – jazda za koniem).

---

¹⁶ Ibidem.

Począwszy od 1938 r. wprowadzono w KOP kursy informacyjno-graniczne dla wszystkich oficerów przeniesionych z armii. Celem kursu było zorientowanie oficerów w zakresie szczegółowych problemów charakterystycznych dla Korpusu jako formacji wojskowej, powołanej do wykonywania zadań specjalnych oraz jako formacji ochrony granic. Treścią kursu było przedstawienie organizacji współpracy i pozyskiwania społeczeństwa w ramach realizowania przysposobienia wojskowego na pograniczu, zadań tego przysposobienia w strukturach Urzędu WF i PW (Wychowanie Fizyczne i Przysposobienie Wojskowe), roli i zadań KOP w tym zakresie. Kurs ten w całości organizowany i prowadzony był przez pion wywiadu KOP.¹⁷

Był to zupełnie nowy element w organizacji systemu szkolenia i wychowania w formacjach granicznych, a mianowicie wyjście z problematyką przygotowania kadr dla potrzeb ochrony granicy państwowej poza formację, do ludności zamieszkującej tereny przygraniczne.

W 1931 r. w Dowództwie Korpusu Ochrony Pogranicza został utworzony Urząd WF i PW z Kierownikiem Urzędu na czele, podległym bezpośrednio Dowódcy KOP.¹⁸

Celem pracy WF i PW na obszarze odpowiedzialności służbowej KOP było:

- werbowanie młodocianych, przedpoborowych i rezerwistów narodowości polskiej do związków i organizacji działających pod patronatem KOP,
- wychowanie z młodzieży uświadomionych, dzielnych i ofiarnych obywateli kraju,
- podniesienie tężyzny i sprawności fizycznej młodego pokolenia,
- przysposobienie młodzieży pogranicza do służby w wojsku oraz do zadań, jakie przewidują dla PW plany wojenne KOP (zasilanie jednostek KOP urobionym obywatelsko i odpowiednio przygotowanym

---

¹⁷ Teczka „Materiały dotyczące organizacji wywiadu KOP 1938 r.”, Arch. SG – materiały w opracowaniu.

¹⁸ Organizacja oraz rys historyczny działalności WF i PW w okresie międzywojennym opisane zostały przez J. Wojtycę w art. *Organizacja przysposobienia wojskowego młodzieży w II RP*, „Wojsko i Wychowanie” nr 3/99.

materiałem ludzkim, sformułowanie zwartych oddziałów PW, użycie indywidualne junaków i strzelczyków do zadań specjalnych),

- utrzymanie sprawności wojskowej wśród rezerwistów,
- oddziaływanie w duchu państwowości polskiej na starsze społeczeństwo poprzez wykorzystanie młodzieży i stwarzanie wśród szerokich mas ludności pogranicza, a przede wszystkim wśród ludności polskiej, atmosfery przyjaźni i przywiązania do KOP oraz gotowości do usług dla jednostek KOP, tak w czasie pokoju, jak i w okresie wojny.¹⁹

Praca PW wśród przedpoborowej młodzieży pozaszkolnej prowadzona była wyłącznie w ramach Związku Strzeleckiego. Nie była ona prowadzona jednak ze wszystkimi członkami tego Związku, lecz tylko z tymi, którzy zgłosili ochotniczo swój udział w pracy danego hufca PW i zostali przyjęci do PW jako lojalni obywatele.

Dla młodzieży szkolnej zorganizowane były w szkołach średnich hufce szkolne PW, do których przynależność była obowiązkowa.

Urząd WF i PW KOP dostarczał programy organizatorom PW i kontrolował ich wykonanie.

W celu wzmocnienia współpracy PW z jednostkami KOP najbardziej wartościowi junacy PW wcielani byli w czasie poboru do tych jednostek. Po odbyciu służby wojskowej wracali na teren działalności służbowej KOP i należeli tam w dalszym ciągu do Związku Strzeleckiego względnie do Związku Rezerwistów, znajdującego się również pod wpływami KOP.

Wytyczne Dowódcy Korpusu w sprawie Związku Rezerwistów były następujące:

- wyeliminować ze Związku Rezerwistów jednostki niepewne i państwowo nielojalne,
- nie kłaść nacisku na ilość, lecz jakość członków organizacji,
- zwracać szczególną uwagę na organizowanie najmłodszych rezerwistów wracających z wojska, a zwłaszcza tych, którzy służyli w jednostkach KOP,
- prowadzić szkolenie pod względem wychowania obywatelskiego oraz ideowego pojmowania obowiązków obywatela-żołnierza,

---

¹⁹ Ibidem.

- utrzymywać z rezerwistami stały kontakt w celu oddziaływania na nich w duchu państwowości polskiej oraz niwelowania szkodliwych wpływów z zewnątrz.²⁰

Organem kontrolującym prace Związku Rezerwistów był Urząd WF i PW KOP.

Przysposobienie wojskowe organizowane było również wśród kobiet. Na pograniczu istniały dwie organizacje PW kobiet:

- Żeński Związek Strzelecki,
- Organizacja PW Kobiet do Obrony Kraju.

Praca tych organizacji polegała na prowadzeniu wśród kobiet wychowania obywatelskiego i wychowania fizycznego oraz na przysposobieniu ich do służby pomocniczej i zastępczej na wypadek wojny. Organizowane były specjalne obozy, kursy WF stałe i wędrownie oraz kursy narciarskie.

Stan wyszkolenia w PW nie wszędzie był jednakowy. Tam gdzie dowódcy jednostek KOP otaczali tę pracę troskliwą opieką, udzielali komendantom PW wszelkiej możliwej pomocy, dobierali starannie podoficerów prowadzących, wyszkolenie przebiegało na wysokim poziomie. Zdarzało się też, że dowódcy mało interesowali się PW, kierowali do jego prowadzenia najgorszych podoficerów, podoficerowie dochodzący spóźniali się na zapowiedziane zbiórki lub nie przychodzili w ogóle. Do ćwiczeń nie byli przygotowani i nie mieli zamiłowania do tej pracy.

Z przeprowadzonej analizy dokumentów szkoleniowych wschodnich formacji ochraniających granicę państwową w latach 1920-1939 zgromadzonych w Archiwum Straży Granicznej wynika, że formacje te w zdecydowanej większości miały charakter wojskowy lub bardzo zbliżony do wojskowego. W związku z tym proces szkolenia realizowany był na wzór szkolenia wojskowego. Pewnymi wzorami w tym zakresie były również formacje wojskowe ochraniające granicę zachodnią. Taki kierunek szkolenia utrzymywany był przez cały okres międzywojenny mimo częstych zmian formacji granicznych, zwłaszcza w początkowym okresie. System kształcenia w tych formacjach nastawiony był głównie na przygotowanie kadr podoficerskich. Przykładem tego może być KOP z Centralną Szkołą Podoficerów Zawodowych w Osowcu. Taki system

---

²⁰ Ibidem.

mógł być tworzony ze względu na to, że dopływ kadry oficerskiej jak i szeregowych żołnierzy już przeszkolonych pod względem ogólnowojskowym zapewniała armia. Nowością systemu kształcenia w KOP było zorganizowanie szkolenia ogólnowojskowego i specjalistycznego dla żołnierzy służby zasadniczej i podoficerów nadterminowych w systemie przemiennym (strażnica, odwody kompanijne, odwody baonowe), w którym strażnica uważana była za podstawową szkołę rekrutów.

Oryginalnym rozwiązaniem było zorganizowanie kształcenia i doskonalenia zawodowego oficerów w KOP poprzez organizację „zajęć oficerskich”. Taka forma kształcenia możliwa była do zrealizowania we wszystkich pododdziałach, nawet tych najbardziej odległych. Ponadto nowością w KOP było wyjście z działalnością szkoleniową poza formację, do społeczeństwa pogranicza w postaci szkolenia WF i PW. W żadnej innej formacji okresu międzywojennego tego typu działalność nie wystąpiła.

Programy szkolenia przesycone były jednak problematyką ogólnowojskową, niewiele czasu przeznaczano na szkolenie graniczne.

Nie znalazła miejsca w dostępnych materiałach szkoleniowych problematyka współpracy i współdziałania żołnierzy KOP z instytucjami i organami administracji państwowej w zakresie zwalczania przestępczości granicznej. Nie przywiązywano również większej wagi do zagadnień prawnych chociażby w obszarze ochrony granicy państwowej, co było powszechną praktyką w procesie szkolenia Straży Granicznej ochraniającej zachodni i południowy odcinek granicy Polski.

W procesie szkolenia dominowały formy szkolenia praktycznego. Dużą wagę przywiązywano do organizowania ćwiczeń w warunkach zbliżonych do realnych, przygotowywano żołnierzy do działania w sytuacjach trudnych.

Pierwsze dni II wojny światowej zweryfikowały przygotowanie kadry dowódczej KOP jak i żołnierzy pod względem ogólnowojskowym. Na pierwszych rubieżach Rzeczypospolitej stawili oni opór agresorom zadając im znaczne straty. Podobnie też rzecz się miała ze Strażą Graniczną, kiedy 3 września 1939 r. obrona Warszawy powierzona została Komendzie Głównej Straży Granicznej a dowódcą obrony stolicy został Komendant Główny SG gen. Walerian Czuma.

- Masłoń Andrzej; Rozwój szkolnictwa zawodowego w formacjach ochraniających wschodni i północno – wschodni odcinek granicy Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym, w: Problemy Ochrony Granic. Biuletyn nr 15 (2001), s. 93 - 112.